

# OSMANLI DEVLETİ'NDE YETİM MALLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ HAKKINDA BİR ARAŞTIRMA

## A STUDY ON THE SUSTAINABILITY OF ORPHAN PROPERTY IN THE OTTOMAN STATE

Çiğdem GÜRSOY\*

Geliş Tarihi/Received:31.08.2019

Kabul Tarihi/Accepted:18.10.2019

GÜRSOY, Çiğdem, (2020), "Osmanlı Devleti'nde Yetim Mallarının Sürdürülebilirliği Hakkında Bir Araştırma", Belgi Dergisi, C.2, S.19, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Kış 2020/1, ss. 2082-2098

### Öz

Devletler mensup oldukları din ve gelenek-görenekleri doğrultusunda oluşturdukları hukuk kuralları çerçevesinde yetimlerin yaşama koşullarını mümkün olduğunca üst seviyelerde tutmaya özen göstermişlerdir. Osmanlı'da ise yetimler; yakın akrabaların gözetimi, koruyucu aile uygulaması, hayırseverlerin ve devlet kurumlarının desteği, evlat edindirme politikaları ile rüşt yaşına gelene kadar maddi-manevi korunmuşlardır. Kendilerine mülk-para kalan yetimlerin dışarıdan herhangi bir maddi desteğe ihtiyaç duymadan yaşantılarını devam ettirmek için hukuki düzenlemelerin yanı sıra vasi uygulaması devreye sokulmuştur. Çalışma, Osmanlı Devleti'nde 16. ve 17. yüzyıllarda yetimlere kalan mülk ve paralar üzerine odaklanmıştır. Bu kapsamda yetim ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla mülklerin yıpranmadan işlevini sürdürebilmesi, paraların değerini kaybetmeden korunabilmesi için alınan önlemlere dikkat çekilmiştir. Paraları değerlendirme usulleri, gerektiğinde satılan, kiralanana ya da tamir edilen mallar, hisseler ayrılmış olanlar ve mülk dışındaki yetim malları araştırılmıştır. Çalışmada esas kaynak olarak İstanbul Kadı Sicillerinin latinize edilmiş 40 cildinden yetim-vasi-eytam gibi referans kelimelerin geçtiği hüccetler kullanılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** *Osmanlı, İstanbul Kadı Sicilleri, Yetim, Vasi.*

### Abstract

States have cared to keep the living conditions of orphans as high as possible within the framework of the rules of law established in line with their religion and customs-traditions. As for the orphans in the Ottoman Empire, they were materially and spiritually protected until they reached lawful age within the supervision of close relatives, foster family practice, the support of philanthropists and government agencies as well as the adoption policies. In addition to legal arrangements, a guardian practice was put into action in order to maintain the lives of orphans who inherited property-money without the need for any external financial support. This study focuses on the property and money bequeathed to orphans in the Ottoman Empire during the 16th and 17th centuries. In this context, special attention has been paid to the measures taken to maintain the function of the property without fraying out and to preserve the money without monetary depreciation in order to meet the needs of orphans. Procedures for assessing money, items sold, rented or repaired when needed, divided shares and the orphan goods other than property have been examined. Out of the 40 latinized volumes of İstanbul Kadi Records, the documents which involve reference words like orphan-guardian have been used as a resource.

**Keywords:** *Ottoman, İstanbul Kadi Registry Records, Orphan, Guardian.*

\*Dr. Öğr., İstinye Üniversitesi, Üyesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İstanbul, ccursoy@istinye.edu.tr, (orcid.org/0000-0001-9292-1963)

## Giriş

Osmanlı iktisat tarihi araştırmalarında öncelikle birincil kaynak olarak arşiv belgeleri üzerinden yapılacak çalışmalar tercih edilmektedir. Belgeleri bulmak ve okumak oldukça uzun bir süreç gerektirdiği için araştırmacıların işini kolaylaştıran latinize edilmiş bazı metinler de bulunmaktadır. Bu kapsamda Lisans üstü tezlerde Osmanlı'ya ait farklı bölgelerin sicillerinden seçilen defterler, İstanbul Kadı Sicillerinden 15 defterin taranması ile "Mahkeme Kayıtları Işığında XVII. Yüzyıl İstanbul'unda sosyo-ekonomik yaşam" ana başlığı altında hazırlanan 10 cilt ve İstanbul Kadı Sicillerinden seçilen defterlerden 40 cilt latinize edilerek araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.<sup>1</sup> Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi kurumun hizmeti olarak çeşitli alanlarda tıpkı basımlar yapmıştır. Bahsi geçen metinlerden optimum verimin alınması farklı konu başlıklarında ve farklı disiplinlerden araştırmacılar tarafından incelenmesi ile mümkündür. Söz konusu metinlerden kolay erişilebilir ve kelime tarama imkanı bulunan İstanbul Kadı Sicilleri kullanılarak; tarih, konu, bölge gibi kısıtlamalara gidilen ya da seçilen bir cildin sosyal-ekonomik-siyasi-askeri anlamda bütüncül incelemesi yapılan çalışmalar mevcuttur. Dahası, İstanbul Kadı Sicillerinden İstanbul'un dışında Osmanlı topraklarına ait tüm bölgeler hakkında bilgi bulmak mümkündür.

İstanbul Kadı Sicilleri kullanılarak yapılan çalışmalardan birinde İstanbul dışından Manisa yöresinin sosyo-ekonomik durumu incelenmiştir. Tespit edildiği üzere İstanbul Sicillerinden bu yöreye ait kapsamlı bilgiler bulunmaktadır. Bölgede yetişen tarım ürünleri, esnaf yoğunlaşması, iskan yerlerinin zaman içinde değişen sınırları ve isimleri, borç alışverişleri, ticaret, vakıf kurumu ve işleyişi hakkında bilgiler, dini mekanlar, eğitim kurumları gibi konular ele alınmıştır.<sup>2</sup> Aynı şekilde İstanbul Kadı Sicilleri kullanılarak yapılan Ege yöresinin maddi kültürüne ait bir çalışmada; keçe ve deri işleri, kilimler, halılar, dokumalar, el dokuma bez ve kumaşlar gibi el sanatları ürünlerinin tipleri, çeşitleri ve varlıkları hakkında bilgiler derlenmiştir.<sup>3</sup>

Sicil bilgileri ile yapılan doktora çalışması örneğinde; Yasemin Çiftçi, İstanbul Kadı Sicillerinin 40 cildine ilaveten "Mahkeme Kayıtları Işığında XVII. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo – Ekonomik Yaşam" adı altında yayınlanmış 10 ciltlik eseri de kullanılmıştır. Metinlerde yıl ve bölge ayrımı yapılmadan gayrimenkul piyasası incelenmiştir. Dahası dönemin ekonomik ve sosyal olayları ile fiyat hareketleri arasındaki bağlantı kurularak tablo ve grafikler oluşturulmuştur.<sup>4</sup> R. Yeşilkaya'nın Yüksek lisans çalışmasında ise sicil kayıtlarından etrafı yolla veya arsayla çevrili, konumu belirtilen 2197 ev çalışmanın temelini oluşturmuştur. Sonrasında evlerin iç mekan bileşenleri, kat sayıları, bahçeleri ve yollarla kurduğu ilişkiler değerlendirilmiştir.<sup>5</sup>

1 Editörlüğünü Timur Kuran'ın üstlendiği "Mahkeme Kayıtları Işığında XVII. Yüzyıl İstanbul'unda sosyo-ekonomik yaşam" ana başlığında, kredi piyasaları ve faiz uygulamaları, vakıflar, ticari ortaklıklar gibi çeşitli alt başlıklardan oluşan 10 ciltlik eser, İş Bankası Kültür Yayınları tarafından 2010-2012 yılları arasında yayınlanmıştır.; Proje yöneticiliğini Prof. Dr. M. Âkif Aydın ve yayın editörlüğünü Dr. Coşkun Yılmaz'ın yürüttüğü 2008-2012 yılları arasında İSAM tarafından yayınlanan 40 ciltlik eser.

2 Çiğdem Gürsoy, "16-17. Yüzyıl Kaynaklarında Manisa ve Çevresinin Sosyo-ekonomik Değerlerini Anlamlandırmak", Uluslararası Manisa Sempozyumu, C. III., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, 2018, ss.2071-2086.

3 H. Örcün Barışta, 16 ve 17. Yüzyıl İstanbul Kadı Defterlerinden Ege Yöresi'nin Taşınabilir Maddi Kültür Varlıklarıyla İlgili Bazı Kayıtlar, Sanat Tarihi Dergisi, 2018, ss.1-10.

4 Yasemin Çiftçi, İstanbul Şer'iyye Sicilleri Işığında İstanbul'da Gayrimenkul Piyasası 1500-1700, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Dr. Tezi, İstanbul, 2017.

5 Rukiye Yeşilkaya, 16. - 17. Yüzyıl İstanbul Kadı Sicillerinde Ev ve Kentsel Konumu, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Basılmamış Y. Lisans Tezi, İstanbul, 2018.

Köktaş makalesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda narh uygulamalarını 200 yıl boyunca İstanbul Kadı Sicillerinden hareketle incelemiştir. Neticede özellikle buhran ve kıtlık dönemlerinde fiyatların sıkı biçimde kontrol edildiği, fiyat tespitlerinde ilgili tüm kesimlerin dikkate alındığı, sisteme aykırı uygulamaların engellendiği ve cezalandırıldığını tespit etmiştir.<sup>6</sup> 200 yıllık seri şeklinde yapılan araştırmalar olduğu gibi çok daha kısa süreli örneğin belirlenen yıl üzerinden yapılan çalışmalar da vardır. Ertuğ araştırmasını yıl sınırlamasına ilaveten İstanbul Bab Mahkemesi 135, Ahi Çelebi Mahkemesi 124 ve 125 numaralı defterleri ile de sınırlandırılarak Osmanlı ailesini evlenme ve boşanma verilerine göre incelemiştir.<sup>7</sup> Aile hukukunun evlenme, boşanma ve çocuklarla ilgili sicillerde yer alan kayıtlarının incelenmesi hem teorik hukukun uygulamaları hem ailenin toplumsal yapı içindeki konumu hakkında bilgi vermektedir.

Neticede, İstanbul Kadı Sicilleri üzerinden yapılan çalışmalar incelendiğinde yetimlere kalan mallar ve bunların değerlendirilme yöntemleri hakkında bir araştırmanın henüz yapılmamış olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda yıl-bölge sınırlaması olmadan yetim, eytam ve vasi kelimeleri araştırılmış; 112 hükümde eytam, 194 hükümde yetim, 2576 hükümde ise vasi kelimesi ile karşılaşılmıştır. Vasi kelimesinin yetim dışında pek çok hükümde bulunmasından dolayı yetim-vasi, eytam-vasi şeklindeki aratma ile eleme yapılmıştır. 40 cildin 30'unda eytam-yetim ile birlikte vasi kelimesinin de bulunduğu anlaşılmıştır. Bunlar sırasıyla Üsküdar (10), Galata (8), Eyüp (6), İstanbul (2) ve Balat, Rumeli, Hasköy ve Bab Mahkemesi Sicillerinde birer tane bulunmaktadır.

Çalışmanın çıkış noktasını TTK VIII. Kongresi'nde sunulan tebliğ oluşturmaktadır. Çalışmada eytam sandığı belgeleri, muhasebe defterleri, vakıf belgeleri, esnaf, avarız ve yeniçeri sandıklarından yetimlere yapılan yardımlar gibi farklı kaynaklardan elde edilen bilgiler kullanılmıştır. Ayrıca vasi, yetim, rüşet yaşı meselesi, terekeler, nizamnameler ile eytam sandıklarından eytam nezaretine gidilen süreç açıklanmıştır. Araştırma sırasında yetimlere kalan mallar ve bunların akibeti ile ilgili incelemelerin oldukça eksik olduğu tespit edilmesine rağmen meselenin genişliği, dallı budaklı oluşu konunun makro perspektiften ele alınmasını gerektirmişti. Bu çalışma ise mikro bakış açısı ile yetim malları üzerine odaklanarak nasıl sürdürülebilir kılındığına dair bir açıklama sunmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda yetimlere kalan malların kirası-satışı, paraların işletilmesi, vefat eden ana-babadan intikal eden borçlar ve alacaklar, vasi yönetimi sırasında gerçekleşen borç ve alacaklar, yargıya intikal etmiş çeşitli maddi olaylar takip edilmiştir.

### Vasi Seçimi

Çalışmada vasi, yetimlere kalan malların yönetimi, nafakalarının temini ve sürdürülebilirliği gibi ekonomik kapsamdaki görev tanımlamalarından hareketle incelenecektir. Yetim çocuklara vasi olarak anne, abi, babaanne, anneanne, teyze, dede, nine, hala, amca, üvey baba-anne gibi akrabaların yanı sıra müezzin, azatlı köle, lala gibi aileye yakın kişilerin de seçildiği tespit edilmiştir.<sup>8</sup> Ayrıca yetim kalan kardeşlerin her

6 Altuğ Murat Köktaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Piyasa Düzenlemeleri: 1500-1700 İstanbul Kadı Sicillerinde Narh Uygulamaları", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, ss.219-241, 2016.

7 H.N. Ertuğ "Şerhiye Sicillerine Göre Hicri 1137 (1724-1725) Senesi İstanbul'da Osmanlı Ailesinin Evlenme ve Boşanma Verilerine Göre İncelenmesi", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2015. ss.75-107.

8 Kadı Sicillerine metin içinde referans, sırasıyla mahkeme adı, cilt, sayfa ve hüküm numarası ile "Üsküdar84 cilt: 10, sayfa: 619, Hüküm no: 1231" formatında kaydedilmiştir. Kaynakçada ise kullanılan örnek hükümlerin fazlalığı nedeniyle "Eyüp Mahkemesi Sicil no:3-19-31-37-74-82, Bab Mahkemesi Sicil no: 46" gibi sadece mahkeme adları ve sicil numaraları verilmiştir. Annenin vasi olduğu örnek Üsküdar05, cilt: 3, sayfa: 153, Hüküm no: 231. Üsküdar05 cilt: 3, sayfa: 83 Hüküm no: 99.; vasi dede Üsküdar09 cilt: 4, sayfa: 262, Hüküm no: 625.; vasi köle Üsküdar84 cilt: 10, sayfa: 619, Hüküm no: 1231; vasi lala Galata15 cilt: 34, sayfa: 172, Hüküm no: 233.

birine farklı kişilerin vasi olduğu örnekler vardır. Dahası seçilen vasinin vefat, hastalık, görevi kötüye kullanma ve maddi durumunun kötüleşmesi gibi nedenlerle değiştirildiği tespit edilmiştir. Hukuki bir işlem olan vasi değişimi kadı ve şahitler huzurunda yapılmış ve kadı sicillerine kaydedilmiştir. Bu kapsamda İstanbul Kadı Sicillerinde pek çok hüküm vardır. Vasilerin yönetiminde gelir ve giderlerin tutulduğu muhasebe defterlerinin teftişi sırasında yetim mallarını telef edenlerin derhal görevden azli istenerek anne ve ailenin en büyük çocuğunun vasi tayin edildiği görülmüştür.<sup>9</sup> Bir başka örnekte vasi azlinden sonra üç kardeşin ikisine Mustafa ve Kerimeye Kamer Hatun'un vasi olduğu diğer kardeş Mehmet'e ise Mihri Hatun'un vasi olduğu tespit edilmiştir.<sup>10</sup> Ayrıntılardan Kamer Hatun'un eski vasi Abdî'nin yerine gelerek zimmetindeki yetim paralarını tahsil ettiği anlaşılmaktadır. Belgenin ayrıntılarında; yetimlerden Mustafa'nın 39.032 akçe ve Kerime'nin 19.516 akçe tutarındaki paralarının toplamı olan 58.548 akçenin eski vasiden tahsil edildiği kayıtlıdır.<sup>11</sup> Görüldüğü üzere vasi değişimi ile yetim malları ve paraları da el değiştirenken aynı zamanda paraların muhasebesi de tutulmuştur. Bu kapsamda yetim Havva'nın ilk vasisi Yunus görevden alındıktan sonra yerine gelen Cinane Hatun yetimin 15 kıta bal hissesinden alınan 1000 akçeyi eski vasiden istemiş, ispatının olmaması üzerine 5 kıta bal kovani ile anlaşmanın sağlandığı tespit edilmiştir.<sup>12</sup> Paranın yanı sıra mal karşılığında da anlaşma yoluna gidildiği görülmektedir. Vefat eden Yani'nin yetimlerine kalan malları yeni vasi Aleksî'nin eski vasi Madranos'dan talep ettiği dava hüccetinden yetim malları arasında şaraphanenin bulunduğu anlaşılmıştır.<sup>13</sup>

Vasinin vefat etmesi durumunda ise yerine seçilen vasinin çeşitli sebeplerden görev yapamayacak durumda olması üçüncü kez vasi seçimini beraberinde getirmiştir. Yetimlere vasi tayin edilen anne vefat edince yerine vasi seçilen teyzenin maddi durumu el vermediği için görevin bir başkasına verildiği tespit edilmiştir.<sup>14</sup> Farklı bir uygulamada ise yetim Simone ve Rine'ye öncelikle üvey babaları Hamza vasi tayin edilmiş sonrasında anneanneleri Marola'nın yetimlere babalarından daha iyi bakacağını belirterek mahalle ahalisini şahit göstermesi üzerine vasilik üvey babadan alınarak Marola'ya verilmiştir.<sup>15</sup> Vasilerin çeşitli sebeplerden dolayı bir müddet yetimlerden uzak kalmaları durumunda da yerlerine başka vasi tayin edilmiştir. Bu gibi durumlarda değişim işlemi sırasında zimmetlerinde bulunan yetime ait borç senedi, paralar vs gibi tüm mal ve evraklar seçilen bir başka vasiye devredilmiştir. Vasi Mustafa Bey'in Hac'a giderken kendisinde bulunan üç adet mülk hücceti ve üç istiğlal hüccetini Ali Çelebi'ye emanet ettiği kayıtlıdır.<sup>16</sup>

Vasilerin yönettikleri mallar ve paralar vefat eden kişilerin borçları terekesinden düşülüp alacakları eklendikten sonra belli olmaktadır. Örneklerden de anlaşıldığı kadarıyla vasiler yetimlerin maddi haklarını korumak için kişilerin vefatlarından sonra yarım kalan ticari işlerini takip ederek düzene sokmakla da yükümlüydüler. Bu gibi alacak-verecek işleri genellikle dava konusu olduğu için sicillerde pek çok bilgi bulunduğundan ayrı bir başlık altında incelenmesine gerek duyulmuştur.

9 Galata15, cilt: 34, sayfa: 10, Hüküm no: 109.

10 Galata15 cilt: 34, sayfa: 122, Hüküm no: 139.

11 Galata15 cilt: 34, sayfa: 118, Hüküm no: 133.

12 Galata20, cilt: 34 Sayfa: 312, Hüküm no: 405.

13 Eyüb03, cilt: 22, sayfa: 67, Hüküm no: 39.

14 Üsküdar09, cilt: 4, sayfa: 342, Hüküm no: 857.

15 Üsküdar14, cilt: 5, sayfa: 148. ve Üsküdar14, cilt: 5, sayfa: 154, Hüküm no: 253.

16 Üsküdar84, cilt: 10, sayfa: 265, Hüküm no: 411.

### Yetimlerin Borç ve Alacakları

Ardında yetim bırakarak vefat eden kişilerin borçlarının vasi tayininden hemen sonra ödenerek mahkeme kayıtlarına geçirildiği tespit edilmiştir. Abdi b. Hasan'ın, vefat eden Hüseyin'deki alacağı 370 akçe, İsmail b. Hasan'ın Yakub b. Abdullah'tan öküz parası olarak 350 akçe alacağı, Abdi Çelebi b. Lütfi'nin Mehmet'teki 560 akçe alacağı vasiler tarafından ödenmiştir.<sup>17</sup> Bazı borçların anlaşma yolu ile azaltılarak ödendiği tespit edilmiştir. Emine Hatun'un, vefat eden Muhiddin Efendi'nin terekkesinden alacağı 5.000 akçe anlaşma yolu ile 3.365 akçeye indirilerek ödenmiştir.<sup>18</sup>

Yetimlere birden fazla borç kaldığı durumlar tespit edilmiştir. Vefat eden Halil'in borçları için kızı Ayşe Hatun'a açılan alacak davaları; 2.600 akçe, 2.000 akçe, 1.500 akçe, 2.000 akçe, 1.600 akçe, 9.800 akçe olarak sıralanmıştır. Borç toplamı 19.500 akçedir.<sup>19</sup> Birden fazla borç alarak vefat eden Ali b. Koçi'nin Ali b. Şahin'e 600 akçe borcu olduğu açılan dava sonucu belirlenmiştir. Burada farklı olan vasiinin bu borcu ödemeyerek inkar etmesi fakat şahitlerin dinlemesinden sonra kabul etmesidir.<sup>20</sup> Hemen ardındaki bir başka hükümden Ali b. Koçi'nin Şirmerd Hoca'dan da 500 akçe borç aldığı tespit edilerek şahitler huzurunda onaylanmıştır.<sup>21</sup>

Yetimlere kalan paralardan borç dışında farklı ödemelerin gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bunların içinde en sık karşılaşılan ödeme mehiridir.<sup>22</sup> 1563'te Hüma hatun vefat eden kocasından 2.000 akçe mehir alacağı olduğunu bildirerek meblağı yetimlerin nafakasından şahitler huzurunda tahsil etmiştir.<sup>23</sup> Vefat eden Süleyman'ın eşine vermesi gereken 100 akçe mehir parası yetimlerine miras kalan paydan ödenmiştir.<sup>24</sup> Aynı şekilde Aynı bt. Abdullah'ın vefat eden kocası Sinan'dan 2.000 akçe mehir alacağı olduğu şahitler ile belirlenerek kaydedilmiştir.<sup>25</sup> 1596'da vefat eden Abdi Çelebi'nin eşi Rahime Hatun'un 1.000 akçelik mehir hakkı olduğu kaydedilerek herhangi bir ödemenin alınmadığı ya da hibe edilmediği belirtilmiştir.<sup>26</sup> Vasiinin anne olduğu durumunda ise kendisinin mehir ücretini alma işlemlerini başlatabilmesi adına başkasının geçici vasi tayin edilmesi gerekmektedir.<sup>27</sup> Bu kapsamda vasi Güllale bt. Abdullah'ın vefat eden eşinden mehir ücreti alabilmesi için Ahmet Çelebi'yi vasi-i muhtar tayin ettiği anlaşılmıştır.<sup>28</sup> Kayıta geçen mehr-i müeccel kavramı evlenildiği günden kalan bahsi geçen mehir borçları olmalıdır. Evlenildiği anda kadına verilmesi gereken bu paranın muaccel/peşin olarak alındığı gibi müeccel sonradan ödeme/taksit şeklindeki uygulaması da bulunmaktadır.<sup>29</sup>

17 Üsküdar17, cilt: 6, sayfa: 329, Hüküm no: 811.; Üsküdar17, cilt: 6, sayfa: 130, Hüküm no: 206.; Üsküdar26, cilt: 7, sayfa: 189, Hüküm no: 317.

18 Eyüb90, cilt: 31, sayfa: 241, Hüküm no: 236.

19 Üsküdar84, cilt: 10, sayfa: 158, Hüküm no: 152.

20 Üsküdar02, cilt: 2, sayfa: 365, Hüküm no: 735.

21 Üsküdar02, cilt: 2, sayfa: 365, Hüküm no: 736.

22 M. Akif Aydın, "Mehir", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehir> (erişim tarihi: 15-08-2019)

23 Üsküdar26, cilt: 7, sayfa: 230, Hüküm no: 427.

24 Üsküdar02, cilt: 2, sayfa: 169, Hüküm no: 299.

25 Galata07, cilt: 33, sayfa: 82, Hüküm no: 106.

26 Galata20, cilt: 35, sayfa: 128, Hüküm no: 123.

27 Bir önceki başlıkta vasiinin haca gitmesi örneğinde de olduğu gibi yetim ile hukuki bir işleme girilmesi durumunda da aynı şekilde vasi-i muhtar tayin edilmiştir.

28 Galata07, cilt: 33, sayfa: 54, Hüküm no: 45.

29 Aydın, a.g.e., <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehir> (erişim tarihi: 15-08-2019)

Borçlar ödendikten sonra yetime kalan mallar nafaka ve geleceği için önem arz ettiği için yetimlerin babalarından kalan alacaklarının bir an önce tahsil edilmesi gerekliydi.<sup>30</sup> Borçlarda olduğu gibi alacak tahsilatıyla da ilgili pek çok farklı örnek bulmak mümkün olmuştur. Ali'nin vefat etmeden önce simitçi Halil'e verdiği 900 akçe alacağını yetimlerin vasisi Süheyl tahsil etmiştir.<sup>31</sup> Vefat eden kişilerin hayatta iken kazanç karşılığı verdikleri borçları ise muamele kayıtlarından öğrenmek mümkündür. Ubeydullah'ın vefat etmeden önce Ramazan Çelebi'ye istiğlal ile borç verdiği karşılığında ev ipotek bedeli olarak 66.000 akçe alacağı olduğu anlaşılmaktadır. Bunun 6.000 akçesi %10'luk kâr payıdır. 66.000 akçenin Piri Çavuş tarafından şahitler huzurunda tahsil edildiği kaydedilmiştir.<sup>32</sup> Bu tip borçlar "Yetim Paralarının İşletilmesi" başlığında ele alınmıştır.

Para ve mülkün yanı sıra canlı hayvan, kahve satışı, bal peteği gibi farklı alacaklarla da karşılaşmıştır. Bu kapsamda çoban Bahşi'den yetime ait olan ineği kaybettiği için parasının alındığı tespit edilmiştir. Ayrıca altı yıl sonra ineğin danasının da çobanda olduğu öğrenilince bunun da yetime verilmesi karara bağlanmıştır.<sup>33</sup> Canlı hayvanların miras olarak bırakıldığı Musa'nın hayatta iken iki ineği danalarıyla oğlu Mustafa'ya bıraktığından<sup>34</sup>, iki su sığırının yetim Mahmut'un mülkü olduğu<sup>35</sup> bilgisinden takip edilmiştir. Bir diğer borç hüccetinden; vefat eden Veli Ağa'nın hayatta iken Hacı Hüseyin Ağaya satması için verdiği 2751 vakiyye kahve satışından toplamda 2.233 kuruş gelir elde edildiği bunun içinden muhtelif masrafların çıkarılarak kalan miktarın vasiye verildiği anlaşılmıştır.<sup>36</sup>

Kişinin vefat etmeden önce borç verdiği diğer kişinin de vefat etmesiyle ortaya çıkan karmaşık alacak davaları ile de karşılaşmıştır. Bu kapsamda vefat eden Mustafa Çelebi'nin kızı Kebire'nin vasisi Ali Bey ile cariyesi Zemane'nin vasisi Hüseyin, vefat eden Bâli'nin Mustafa Çelebi'den 28 altın (yedi yıl önce rayiç 680 iken) aldığını bunun Bali Bey'in muhallefatından ödenmesi gerektiğini bildirir dava kaydı tespit edilmiştir. Neticede şahitler huzurunda Bali beyin yetimi Derviş'in vasisi Sami'nin borç alınan 28 altının Mustafa Çelebi'nin yakınlarına verilmesi karara bağlanmıştır.<sup>37</sup> İki farklı aileye mensup yetimlerden birinin borcu diğerinin alacağı olmuş ve aynı davada çözüme kavuşturulmuştur.

Yetim alacaklarının tamamının ödendiği örneklerin yanı sıra taksitler halinde alındığı örnekler de vardır. Safiye'nin hayatta iken Kasap Karacaya verdiği 14.000 akçe borç vasi tarafından geri istenmiştir. Karaca borcun yarısının mudârebeye verildiğini belirterek geri kalan kısmını (7.000 akçe) teslim etmiştir.<sup>38</sup> 1536 yılına ait kayıttan 16.yüzyılın ortalarında yaygın şekilde kullanılan mudarebe işlemi ile yetim malları dahil ekonomik hayatın her

30 Sicillerde nafaka miktarları günlük olmak üzere; 1519'da 1.5 akçe, 1562'de 1 akçe ve 3 akçe, 1606'da 13 akçe, 1643'te 20 akçe olarak kayıtlıdır. Örneklerden, nafakanın kız- erkek çocuk ve kardeşler arasında aynı kaldığı, yıl ve sosyal statüye göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Nafakanın yetmediği durumlarda ise artırılması için mahkemeye başvurulduğu anlaşılmaktadır. Yetimin günlük 4 akçe nafakası, hizmetçisinin de masrafları da söz konusu olduğunda yetmemeye başlayınca anne Ayşe'nin talebiyle günlük yarım akçe artırılarak 4.5 akçe olmuştur.

31 Üsküdar02, cilt: 2, sayfa: 315, Hüküm no: 612.

32 Orijinal metin no: [43-3, Arapça] Konu hakkındaki örnekler yetim paralarının işletilmesi başlıklı bölümde işlenmiştir. Hemen ardındaki bir hükümde ise Ubeydullah'ın Cansever bt. Abdullah isimli Rus asıllı cariyesi olduğu ve hayatta iken azat ettiği belirtilmiştir. Galata07, cilt: 33, sayfa: 103, Hüküm no: 166.

33 Üsküdar02, cilt: 2, sayfa: 149, Hüküm no: 236.

34 Üsküdar02, cilt: 2, sayfa: 454, Hüküm no: 846.

35 Üsküdar02, cilt: 2, sayfa: 450, Hüküm no: 843.

36 Bab46, cilt: 19, sayfa: 233, Hüküm no: 235.

37 Galata32, Cilt: 36 sayfa: 45, Hüküm no: 17.

38 Üsküdar09, cilt: 4, sayfa: 260, Hüküm no: 620. Kişinin vefatıyla verdikleri borçların vaktinden önce istenebileceği tespit edilmiştir. Bunlar mahkeme kararına göre ya hemen teslim alınmış ya da örnekte görüldüğü gibi bir kısmı verilerek diğer kısmının vade sonuna kadar ertelendiği kayıtlar da bulunmaktadır.

aşamasında karşılaştığı tespit edilmiştir. Aynı şekilde yetim Rine ve Simone'ye miras kalan bağdan elde edilen içki satışından 270 akçe peşin 2.080 akçesi sonra alınmak üzere anlaşmıştır.<sup>39</sup> Bu arada ödenmeyen yetim alacakları ile de karşılaşmıştır. 1564'de vefat eden Mehmet Bey'in Hüseyin Bey'e 200 akçe beygir ve 145 akçe hırdavat satışından olmak üzere verdiği 345 akçe borç vasi tarafından istenmiştir. Hüseyin beyin, 345 akçeyi gemi kirası ve at nalına verdiğini kendisinde hiç para kalmadığını belirterek ödemeyi yapmadığı anlaşılmaktadır.<sup>40</sup> Diğer bazı alacakların ise borçlu tarafından kabul edildiği fakat ödenip ödenmediği belli değildir. Ahmed b. Abdullah vefat eden Hacı Mehmet'in yetimlerine 400 akçe borcu olduğunu kabul etmiş fakat ödediğine dair kanıt bulunamamıştır.<sup>41</sup>

Yetimlere kalan bazı mallar ebeveynler vefat etmeden önce farklı kişilerin üzerine geçirildiği tespit edildiğinden dolayı bu mallar üzerinde hak sahibi olunamamıştır. Rüstem vefat etmeden önce evinin yarı hissesini annesi Hasnâ Hatun'a verdiği şahitlerle ispat edildiği için vasi evin yarısında hak iddia edememiştir.<sup>42</sup> Örneklerden yetimlere ait borç ve alacak işlemlerinin mahkeme üzerinden yapıldığı, bunların ret edilebileceği, kesinleştirilmesi için şahit gerektiği, bazı durumlarda anlaşma yoluna gidilerek bir kısmının ödendiği yada bir kısım peşin ödenerek kalan kısmın ilerdeki bir tarihte alınmak üzere anlaşıldığı, bazı borçların ise hibe edildiği tespit edilmiştir.

#### Yetimlere Kalan Malların Paylaşımı ve Satışı

Yetimlere kalan mallar orman, bağ, tarla, şaraphane, kahvehane, kovan balı, gemi hissesi, büyük ve küçükbaş hayvan, köle, bostan, harman yeri, ev, dükkan, nakit para gibi malların farklı şekillerde değerlendirildiği tespit edilmiştir. Hisse konusundaki anlaşmazlıklarda, nafaka ücretinin yetmediği durumlarda ya da vefat eden kişiden kalan borçların ödenmesi için yetim malları satılmıştır.<sup>43</sup> Ayrıca aynı mala hisseleri oranında sahip kişilerin vefatıyla tüm hisselerin satılarak yetimler arasında paylaştırıldığı örneklenmiştir. Çengelköy'de bir bahçeye sahip olan iki kişinin vefatıyla bahçe satılarak yetimlerine paylaştırılmıştır. İki vasi Toma ve Papayakim tarafından 16.000 akçeye satılan bahçeden taraflara 8.000'er akçe pay kalmıştır.<sup>44</sup>

Kişilerin birden fazla çocuğu olduğu durumlarda mal paylaşımı çocuk sayısına göre hisseleri oranında yapılmıştır. Paylaştırılmış hisselerin satılması gerektiğinde zaman zaman kardeşlerin hukuka göre hareket etmedikleri tespit edilmiştir. Yorgi'nin vefatından sonra sahip olduğu bahçe beş yetimi arasında paylaştırılmıştır. Bahsi geçen kardeşlerden biri vefat edip yeniden mal paylaşımı yapıldığında ortaya çıkan anlaşmazlık hüccetinden kardeşlerden birinin malın tamamını altı yıl önce sattığı anlaşılmıştır. İki kardeşin satılmış hisselerini geri almak üzere açtıkları dava sonunda beş hisseden ikisinin bu kardeşlere devredilmesi karara bağlanmıştır.<sup>45</sup> Belgeden, aradan zaman geçmesine rağmen yetim hakkının korunduğu inisiyatifleri dışında satılan hisselerin tekrar geri alınabildiği anlaşılmaktadır. Kardeşler arası hisse taksiminde gereken özenin gösterildiği farklı belgelerden de takip edilmiştir. Mustafa Bey'den kalan bağlık alanın büyük oğlu İbrahim ile iki küçük oğlu Hızır ve Süleyman arasındaki paylaşımında kardeşlere kalan kısımlar detaylı şekilde belirtilmiştir. Mustafa Bey'e ait iki bağdan büyük olanın batı tarafı İbrahim'e doğu

39 Üsküdar14, cilt: 5, sayfa: 148, Hüküm no: 234.

40 Üsküdar26, cilt: 7, sayfa: 376, Hüküm no: 849.

41 Üsküdar02, cilt: 2, sayfa: 173, Hüküm no: 310.

42 Üsküdar17, cilt: 6, sayfa: 216, Hüküm no: 487.

43 Galata15, cilt: 34, sayfa: 287, Hüküm no: 449. Kayıtlardan erkek çocuklar gibi kız çocuklarına da ihtiyaçları halinde mal miras bırakılabileceği, çocuk yoksa malların vakıflara devrinin sağlandığı anlaşılmıştır.

44 Üsküdar09, cilt: 4, sayfa: 170, Hüküm no: 329.

45 Üsküdar02, cilt: 2, sayfa: 202, Hüküm no: 393.

tarafı Hızır ve Süleyman'a verildiği kayıtlıdır. Eski bağ olarak da kaydedilen ikinci bağlık alanın batı tarafı İbrahim'e doğu tarafının diğer iki kardeşe verildiği anlaşılmaktadır.<sup>46</sup> İlaveten hissenin gereğinde devredildiği örneklenen bir belgede Fatma'ya babası Hüsrev Bey'den gelen çeşitli muhalefata ilaveten Edirne'deki ev parasından da 14.389 akçe kalmıştır. Ayrıca anne Güllale Hatun'un muhalefattaki 1/3 hissesi ve mehr-i müecceli olan 16.000 akçe de Fatma'ya hediye edilmiştir. Tüm mallar ve paraların vasinin elinde değerlendirileceği mahkeme tarafından onaylanmıştır.<sup>47</sup>

Hisse paylaşımına bir diğer örnek yetim malları arasında bulunan gemi hisselerinin satışından izlenmiştir. Ayrıntıları ile belirtilen Karamürsel tipi gemideki ortaklık payının satışı için düzenlenen hüccette vefat eden Şaban'ın yetimlerine vasi olarak amcaları Mustafa'nın tayin edildiği kayıtlıdır. Şaban 80 paya ayrılmış gemi hissesinden yarısına yani 40 payına sahiptir. Bunun beş parçası aynı, 35 parçası ise hisse olarak yetimlerine taksim edilmiştir. Sonrasında, bu 35 hissenin geminin olası kazalarında yok olup gidebileceği ihtimaline karşılık 21.000 akçeye satıldığı anlaşılmaktadır.<sup>48</sup> Aynı şekilde bir diğer örnekte Kerime Hatun'un eşinden kalan gemi hissesini Ali Reis'e sattığı tespit edilmiştir. 1618'de yetim vasisi ve aynı zamanda annesi olan Kerime Hatun kızı ile birlikte kendisine kalan toplam 11.5 pay gemi hissesini 7.000 akçeye Ali Reis'e satmıştır.<sup>49</sup> Bir diğer örnekte; Ahmet Reis'in çocuklarına kalan gemi hissesinin vefatının ardından yetimlerin ihtiyaçlarını karşılamak için satıldığı tespit edilmiştir. Çocukların vasisi amcaları İbrahim'in Ahmet Reis'in zimmetindeki sekiz pay hisseyi adedi 650 filori ile Rıdvan'a sattığı kayıtlıdır.<sup>50</sup> Ardındaki hükümlerden birinde Hacı İbrahim'in vesayeti altındaki yetimin miras payını teslim aldığına dair kayıt vardır. Ahmet Reis'in 600.000 akçe vereselinin paylaştırıldıktan sonra küçük kızı Emine ve eşi Rabia'ya düşen payın 119.300 akçe olduğu kaydedilmiştir.<sup>51</sup> Ayrıca bazı hisse satışlarının belirli süreliğine yapıldığı tespit edilmiştir. Yetimlere miras kalan bağdan elde edilecek içki hisseleri iki yıllığına satılmıştır. 1546'da Rine ve Simone'ye miras kalan bağın içki hisselerinin iki yıllık satışından toplamda 2.080 akçe gelir elde edildiği harc olarak da 270 akçe verildiği kayıtlıdır.<sup>52</sup>

Yetimlerin nafaka ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için hisseli malların yanı sıra tamamı kendilerine kalan malların da satıldığı; Sefer ve Ayşe'nin ihtiyaçlarının karşılanması için babalarından kalan kölenin 450 akçeye satılması, Kasap Süleyman'ın vasisi olduğu Mehmet'e ait arsayı nafaka ve diğer ihtiyaçların karşılanması için 2000 akçeye satması gibi ilgili hüccetlerden tespit edilmiştir.<sup>53</sup> Ayrıca mülkler tamir, bakım, boya vs gibi gerekli masraflarının karşılanamadığı zaman da elden çıkarılmıştır. Yetime kalan bahçe tamir ettiremediği için 530 akçeye, harap olmuş bir evin bakımı yetimlerin zorunlu harcamalarına zarar verdiği gerekçesiyle 2.200 akçeye, ambar, harman yeri ve bostan bakılmadığı için 5.000 akçeye satılmıştır.<sup>54</sup>

Yetim mallarının en fazla satış sebebi vefat eden kişinin borçlu durumda olmasıdır. Dimitri Levent'in çocuklarına vasi olan Andon, Dimitri'nin 2.400 akçe, 500 akçe ve 100

46 Üsküdar17, cilt: 6, sayfa: 244, Hüküm no: 577.

47 Galata07, cilt: 33, sayfa: 62, Hüküm no: 66.

48 Galata32, cilt: 36 Sayfa 51, Hüküm no: 30.

49 Galata46, cilt: 38, sayfa: 117, Hüküm no: 103.

50 Galata 32, Cilt: 36 sayfa: 184, Hüküm no: 230.

51 Galata32, cilt: 36, sayfa: 209, Hüküm no: 268.

52 Üsküdar14, cilt: 5, sayfa: 148, Hüküm no: 234. Verilen örnek her ne kadar "Yetimlerin Borç ve Alacakları" başlığında açıklansa da konu gereği bir kez daha kullanılmıştır.

53 Üsküdar09, cilt: 4, sayfa: 183, Hüküm no: 371.; Üsküdar84, cilt: 10, sayfa: 295, Hüküm no: 479.

54 Üsküdar02, cilt: 2, sayfa: 114, Hüküm no: 142.; Üsküdar02, cilt: 2, sayfa: 472, Hüküm no: 881.; Üsküdar09, cilt: 4, sayfa: 129, Hüküm no: 190.



akçelik toplam 3.000 akçe borcu için miras bırakılan mülkü 3.000 akçeye satmıştır.<sup>55</sup> Aynı şekilde Hayri'nin borcunu ödemek için Sirkeci'de bulunan dükkanındaki aletleri satılmıştır.<sup>56</sup> Mahmut'un dükkanının yarım hissesinin satılması ile yetimleri üzerine kalan borçlar ödenmiştir. Belgede Mahmut'a ait borç listesi de bulunmaktadır. Osman Ağa vakfına 9.000 akçe, İsak isimli Yahudi'ye 5.100 akçe, debbağ Recep'e 1.575 akçe, Ferhunde Hatun vakfına 2.000 akçe, debbağ Ahi babaya 1.080 akçe, Mustafa'ya 600 akçe, debbağ Abdülkerim'e 1.810 akçe, Hacı Mahmut'a 980 akçe toplam 21.745 akçe borcunu ödeyebilmesi için Mahmut'un Tophane'deki dükkanının yarım hissesi 9.000 akçe karşılığında satıldığı kayıtlıdır. Yaklaşık 22.000 akçelik borcun ödenebilmesi için yetimde bir miktar da nakit para olduğu tahmin edilmektedir. Belgede ayrıca, bahsi geçen dükkanın Ali Paşa'nın vakıf yeri üzerinde bulunduğu ve günlük 2.5 akçe kira getirisi olduğu kayıtlıdır.<sup>57</sup> Gereksizce malların tamamı yerine gerekli olan hisse kadarının satıldığı anlaşılmaktadır.

Şehit olan Memi Paşa'nın forsalarını büyük oğlu İbrahim Bey'in satın alması ile ilgili düzenlenen hüccetten yetimlere kalan malların içinde forsaların olduğu ve kardeşlerin birbirlerinin mallarını satın alabilecekleri tespit edilmiştir. Vasi olan anne, Memi Paşa'dan üç yetim çocuğa kalan 92 fonsayı biri 5.816 akçeye diğer 91'i 7.000'er akçeden toplam 642.816 akçeye büyük oğul İbrahim'e satmıştır. Kaydın detayında İbrahim Bey'de kalan 3.500 akçe çuka pahasından bahsedilmektedir.<sup>58</sup> Çuka tutarının verilen borç karşılığında alınan fazlalığı temsil ettiği bilindiğinden İbrahim Bey'in yetimlerin parasından borç aldığı anlaşılmaktadır. 3.500 akçe çuka tutarındaki kâr oranı (%15-%12) dikkate alındığında borcun 35.000-45.000 akçe arası olduğu düşünülmektedir. Demek ki üç çocuk fonsa satışından kalan paranın dışında 35.000-45.000 akçe arası bir meblağa daha sahiptir. Hesaplanan olası miktarın henüz alınmadığı için paylaştırılmadığı düşünülmektedir.

### Yetim Paralarının İşletilmesi

Yetim paralarına ait bilgilerin çoğu yetime kalan malların borç-alacak kayıtlarından, yetim mallarının kiralarından ve yetimlere ait paraların kredi olarak kullanılması ile ilgili hüccetlerden öğrenilmektedir. Vasinin yetim parasından verdiği borçlara diğer bir deyişle kredilere bakıldığında; çoğu işlemin muamele-i şeriyye (muameleye vermek-murabaha) ve bey' bi'l-istiğlal (istiğlal) usulleri ile yapıldığı anlaşılmıştır.<sup>59</sup> Yetim Mehmet'in 500 akçesi vasi tarafından muameleye verilmiş çuka tutarından 50 akçelik miktarın bir yılın sonunda ödenmesi kararlaştırılmıştır.<sup>60</sup> Kayda göre, 500 akçe bir yıl sonra 550 akçe olarak geri ödenecektir. Borç verme işleminin %10 üzerinden yapıldığı anlaşılmaktadır.<sup>61</sup> Vasi Ferhat yetim malından 200 kuruş borç vermiş karşılığında bir yıllığına çuka pahası altında 1.200 akçe fazlalık/kâr payı almıştır.<sup>62</sup> İşlem yüzdesi diğer bir deyişle kâr payı %5 olarak hesaplanmıştır.

55 Üsküdar84, cilt: 10, sayfa: 560, Hüküm no: 1093.

56 Eyüb90, cilt: 31, sayfa: 392, Hüküm no: 463.

57 Üsküdar84, cilt: 10, sayfa: 143, Hüküm no: 118.

58 Galata46, cilt: 38, sayfa: 143 Hüküm no: 140.; çuka bir cins kumaş olup kredi işlemlerinin hukuka uygun olması açısından kredi verenle alan arasında el değiştiren mal yerine kullanılmaktadır. Bu malın değeri verilen krediden alınacak kâr payına göre değişmektedir. Söz konusu el değiştiren mal çukanın dışında kürk, saat, kitap gibi çeşitlendirilmiştir.

59 Bahsi geçen usuller Osmanlı'nın ticari hayatında uyguladıkları kredi usullerinden ikisidir. Alınan kâr payları da Osmanlı'nın nizamnamelerle belirlediği oranlardır. Detaylı bilgi için bkz. (Gürsoy, 2015)

60 Üsküdar51, cilt: 8, sayfa: 219, Hüküm no: 409.

61 Üsküdar02, cilt: 2, sayfa: 120, Hüküm no: 155.

62 Galata05, cilt: 32, sayfa: 60, Hüküm no: 53.

Yetim parasından yapılan işlemler vasi kayıtlarının yanı sıra borç alan kişilerin kayıtlarında da izlenmektedir. Kayıtlarda, borcun alındığı süre, geri ödeme aşamasındaki fazlalık belirtilmiştir. Gedik Ahmet'in, yetim malından muamele-i şeriyye ile 1.000 akçe ödünç aldığı çuka pahasından ise 100 akçe borcu olduğu kayıtlıdır. Fazlalık %10'dur.<sup>63</sup> Bir başka kayıтта, Mustafa'nın, yetim malından bir yıllığına 1.000 akçe borç aldığı ve çuka tutarı 100 akçe olduğu kayıtlıdır.<sup>64</sup> Fazlalık %10'dur. Süleyman, vasi Lütfi Çelebi'den 1.100 akçe borcu bir yıl vadeli almıştır. Yanında herhangi bir açıklama olmasa da bunun 1.000 akçesinin borç geri kalan 100 akçenin ise %10'dan bir yıllık çuka parası olduğu düşünülmektedir.<sup>65</sup> Mustafa, vasi Aynı'nin yönettiği yetim malından bir yıllığına 1.500 akçe ve 250 akçe çuka parası eklendiğinde toplam 1.750 akçe borç almıştır.<sup>66</sup> Bu dört örnekte de bir yıllığına borç verilen yetim paralardan alınan fazlalık %10dur. %10'luk oran 16. yüzyıl için devlet tarafından belirlenen resmi kâr payı sınırları %10-15 içerisinde dir.

Kayıtlarda bazen muamele usulü açıkça yazılmayarak karz-ı hasen olarak kaydedilmiştir. Yetim malından karz-ı hasenden 400 ve kitap parasından 60 akçe borç alan Veli'nin yıllık %15'ten borç aldığı anlaşılmaktadır.<sup>67</sup> İlk üç örnekte çuka pahası olarak geçen mal bu örnekte kitap pahası olarak kayıtlıdır. Muamele oranı kadar alınan kâr payının şer-i usullere uygun olması için işlem sırasında araya konan malın saat, çuka, tarak vs. gibi çeşitleri arasında kitabın da olduğu tespit edilmiştir. Muamele oranlarının %15-%5 bandında değiştiği ve vadelerin bir yıl olduğu görülmektedir. Bazı belgelerde borç karşılığı alınacak kazancın yazılmadığı görülmektedir. Nikola'nın yetimin vasisi olan abla Ayşe'den 4.000 akçe borç aldığı kayıtlı olmakla birlikte herhangi bir fazlalık yazılmamıştır.<sup>68</sup> Belgeden ayrıca yetim malından yapılan borç işlemlerinde taraflardan birinin ya da her ikisinin zımmi olabileceği örneklenmiştir. Her iki tarafın da zımmi olduğu belgeler de bulunmaktadır. Canoz b. Miha, vasi Süleyman b. Dâvud ile yaptığı muamele ile yetim malından 675 akçe borç almıştır.<sup>69</sup> Burada da fazlalıktan bahsedilmemiştir.

Yetim malından alacak-borç ilişkisinde bulunan kişilerin vefat etmesiyle her iki tarafın vasilerinin birbiriyle temas ederek yetimlerin mağdur olmaması için gerekenlerin yapıldığı tespit edilmiştir. Abdi Bey hayatta iken Hüseyin'in yetimlerine ait olan paradan borç almıştır. Abdi Bey'in vefatıyla Hüseyin Bey'in yetimlerinin vasisi borcu Abdi Bey'in yetimlerine vasi olan Mustafa'dan istemiş ve isteği kabul edilmiştir. Asıl paradan 16.000 akçe ve çuka pahasından 2.000 akçenin bir yıllık alındığı kayıtlıdır.<sup>70</sup> İşlem oranı yaklaşık %12'dir.

Mahkeme kayıtlarından, verilen borçların bir kısmının ödenmediği tespit edilmiştir. Ödenmeyen kısmının genellikle anapara olduğu yetim harcamalarında kullanılacak olan fazlalık kısmının ödendiği görülmektedir. Mehmet Paşa'nın yetimlerine vasi olan Süleyman Çelebi'nin, yetimlerin alacağı olan 5.000 akçe ana para ve 500 akçe murabahadan toplam 5.500 akçe borcu vardır. 500 akçe murabahaya ilaveten 3.000 akçe ana paradan tahsil edildikten sonra 2.000 akçe kalmıştır.<sup>71</sup>

63 Üsküdar84, cilt: 10, sayfa: 602, Hüküm no: 1188.

64 Üsküdar51, cilt: 8, sayfa: 228, Hüküm no: 429.

65 Üsküdar09, cilt: 4, sayfa: 206, Hüküm no: 443.

66 Üsküdar84, cilt: 10, sayfa: 312, Hüküm no: 514.

67 Üsküdar09, cilt: 4, sayfa: 278, Hüküm no: 677. Karz-ı hasen için ayrıntılı bilgi bkz. (Kurt, 1994)

68 Üsküdar14, cilt: 5, sayfa: 207, Hüküm no: 407.

69 Üsküdar14, cilt: 5, sayfa: 248, Hüküm no: 529.

70 Galata20, Cilt: 34 Sayfa: 62, Hüküm no: 31.

71 Üsküdar84, cilt: 10, sayfa: 448, Hüküm no: 832.

Yetim parasından aynı zamanda birden fazla kişiye borç verildiği anlaşılmıştır. Kasım b. Hasan Ağa'nın yetimi Ahmet'e vasi olarak atanan annesi Şakire'nin göreve getirilmesine yönelik belgelerden yetim malından verilmiş birden fazla borç miktarı izlenebilmiştir. Mehmet Çelebi'ye 20.000 akçe, Ali Bey'e 10.000 akçe, diğer Mehmet Çelebi'ye 13.000 akçe, Hacı Hasan'a 13.500 akçe borç verilmiştir. Vasi Şakire'nin elinde 11.000 akçe ve 3 adet küpe bulunmaktadır. Yetimin toplamda 67.500 akçesi olduğu bunun 56.500 akçesinin farklı kişilere borç olarak verildiği tespit edilmiştir.<sup>72</sup> Üç küpenin rehin mal statüsünde alındığı düşünülmektedir.

1546 yılına ait bir belgede, aynı yetimin parasından farklı zamanlarda aynı kişiye borç verildiği de tespit edilmiştir. Vasi Ayşe tarafından Dimitri'ye verilen 4.000 akçe borç 4 ay sonra 4.150 akçe olarak geri alınmış. Borcun açıklamasında 4.000 akçesi karzdan, kalanının satılıp teslim alınmış çuka parasından olduğu kayıtlıdır.<sup>73</sup> Dimitri borcunu ödedikten hemen sonra bir yıllığına 4.000 akçelik yeni bir borç daha almıştır. Süre sonunda 300 akçe çuka parası olarak verilecektir.<sup>74</sup> İlk borç yaklaşık %11, ikinci borç ise yaklaşık %8 oranından verilmiştir. Ayrıca borçların bir yıldan az süreliğine verildiği de örneklenmiştir.

Yetim parasından verilen borçlarda muamele-i şeriye usulünün yanı sıra bey' bi'l-istiğlal usulü ile de sıklıkla karşılaşılmıştır.<sup>75</sup> Yetim parası 11.000 akçe bey' bi'l-istiğlal ile değerlendirilerek yılda 1.100 akçe gelir elde edilmiştir. 1.100 akçenin %10'luk bir kâr payına denk geldiği anlaşılmaktadır.<sup>76</sup> Aynı kâr oranı ile Nebi Halife b. Hasan, vasi Abdülaziz'den istiğlal karşılığında 3.000 akçe borç almıştır. Karşılığında mülkünü 300 akçe ile kiralamıştır. İşlem sırasında ayrıca kefil alındığı da kayıtlıdır.<sup>77</sup>

Muamele usulünde olduğu gibi istiğlal ile de aynı kişinin yetim malından üst üste borç aldığı görülmüştür. 1583'de Rabia hanım vasi Mahmut Bey'in yönetimindeki paradan 2.000 akçe istiğlal ile borç almış, karşılığında iki odalı evini satarak bir yıllığına 200 akçeye kiralamıştır.<sup>78</sup> Hemen ardındaki hükümde vasinin borcu tahsil ettiğine dair kayıt tutulmuştur.<sup>79</sup> Aynı kişinin üçüncü kaydında ise bir kez daha yetim malından aynı şartlarda (bir yıllığına istiğlal usulü ile 2.000 akçe) borç alındığı tespit edilmiştir.<sup>80</sup> Bir yıllık kira parası alınan borcun %10'u kadardır. Muamele usulünde olduğu gibi istiğlalde de vadeleri bir yıldan uzun borçlar tespit edilmiştir. İstiğlal ile alınan 2.000 akçe borca karşılık üç yıl boyunca yıllık 200 akçe kira parası verilecektir.<sup>81</sup> Aradan geçen birkaç yıl içinde muamele oranlarının değişmeden %10 olarak kaldığı anlaşılmaktadır. Borç sürelerinin bir yıldan az olduğu ve zimmilerin de istiğlal işlemi ile borç aldıkları aynı belgede örneklenmiştir. Harib yetim Ayşe'den istiğlal ile aldığı borç karşılığında evini vasi Cemşid Çavuş nezaretinde 50 sikke-i haseneye yedi aylığına satmıştır. Karşılığında 900 akçe kira/fazlalık verecektir.<sup>82</sup>

Akçe dışında çeşitli para birimlerinden alınmış borçlar tespit edilmiştir. Hüseyin 147 kıt'a esedî kuruş borç karşılığında evini yetim Hatice'nin vasisine istiğlal ile satmıştır.

72 Galata15, cilt: 34, sayfa: 214, Hüküm no: 315.

73 Üsküdar14, cilt: 5, sayfa: 104, Hüküm no: 89.

74 Üsküdar14, cilt: 5, sayfa: 128, Hüküm no: 171.

75 Muamele-i şeriye ve Bey' bi'l-istiğlal konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. (Özcan, 2003 ve Kurt 1994 )

76 Üsküdar56, cilt: 9, sayfa: 210, Hüküm no: 451.

77 Üsküdar51, cilt: 8, sayfa: 262, Hüküm no: 516.

78 Üsküdar56, cilt: 9, sayfa: 94, Hüküm no: 126.

79 Üsküdar56, cilt: 9, sayfa: 94, Hüküm no: 125.

80 Üsküdar56, cilt: 9, sayfa: 97, Hüküm no: 134.

81 Üsküdar56, cilt: 9, sayfa: 98, Hüküm no: 135.

82 Hasköy05, cilt: 23, sayfa: 193, Hüküm no: 221.

Karşılığında 26 esedi kuruş kira ödeyecektir.<sup>83</sup> Kira meblağı yaklaşık %18'lik bir fazlalığa denk gelmektedir. Ömer Efendi vasi Şaban Efendi'nin gözetiminde bulunan yetim malından 485 kita esedi kuruş istiğlal ile borç alıp karşılığında yıllık 65 kuruş kira verecektir. Bu işlemde ayrıca kefil de almıştır.<sup>84</sup> Mustafa Çelebi, evini istiğlal yoluyla 220 kita esedi kuruş karşılığında yıllık 33 kita esedi kuruşa Kapıcızade Ahmet Efendi'nin yetimine satmıştır. İstiğlal ile yapılan satışlarda paranın alınamaması durumunda hukuken; ev satılarak borç tahsil edilip kalan meblağın ev sahibine verildiği bilindiğinden ayrıca detayların yazılmasına gerek duyulmadığı kayıtlar oldukça fazladır. İncelenen hüccette ise bu durum açıkça bir kez daha belirtilmiş olası parayı ödeyememe durumunda evin satılacağı içinden borcun alınıp geri kalanının evin sahibine verileceği kaydedilmiştir.<sup>85</sup> Yetim paralarından verilen borçların iadesi konusunda çıkan anlaşmazlıkların mahkeme yolu ile şahitler aracılığı ile çözüme kavuşturulduğu tespit edilmiştir. Bu tarz kayıtlardan birinde; Mehmet Beşe adlı kişinin yetim malından %12'den aldığı 60 kuruş borcu geri ödemediği konusunda yetimlerin vasisi Süleyman'ın açtığı davada borcun ödendiği sonucuna varılmıştır.<sup>86</sup>

Fatma evini istiğlal ile Pîr Ahmet adlı yetimin malından 10.000 akçe borç karşılığında yılda 1.000 akçe geri ödeme ile satmıştır.<sup>87</sup> Aynı şekilde Mehmet de evini istiğlal yoluyla 13.000 akçe borç karşılığında yetim Piri b. Hasan adlı çocuğa satmış ve bir yıllığına 1.300 akçe ile kira ödemeyi kabul etmiştir.<sup>88</sup> Fatma bt. İbrahim'in, evini yetimlerin vasisi Lâleruh bt. Abdullah'a 5.500 akçe istiğlal ile sattığı ve bir yıllığına 550 akçeye kiraladığı kayıtlıdır.<sup>89</sup> Hamza'nın yetim malından aldığı 5.000 fiddi akçe borç karşılığında bir yıllığına 750 akçe kira vereceği anlaşılmaktadır. Bir yıllık alınan fazlalık %15'dir.<sup>90</sup>

Alınan borçlara ve karşılığında satılan mallara bakıldığında meblağların 1.000-10.000 akçe bandında olduğu görülmekle birlikte zaman zaman 40.000-50.000 akçeye varan işlemlerle de karşılaşmıştır. 1536'da 40.000 akçelik borç alan Mehmet Bey'in karşılık olarak mülk evini-ahırını ve bağlarını vasi Muslu Çelebiye istiğlal ile satmıştır. Karşılığında üç parça maldan yılda 4.000 akçe kira alınacaktır. Satılan mülklerin açıklamasında evin; dört odası, bir mutfak, bir ahır ve hemen yanındaki dört dönümlük bağının ayrıntıları kayıtlıdır.<sup>91</sup> Aynı kişi aynı yetim malından 1554'de aldığı borca karşılık yine bahsi geçen dört oda, mutfak ve ahır olan mülkünü bu sefer 275 riyali kuruşa satarak yıl sonunda 2.750 akçe kira parası alması karara bağlanmıştır.<sup>92</sup> Görüldüğü gibi 20 yıl ara ile alınan iki borca karşılık aynı mal satılmış ve oldukça farklı kiralara ödenmiştir. Kiranın, mülkün o günkü değerinden değil alınan borcun kâr payı olarak hesaplandığı açıkça anlaşılmaktadır. İki işlemde de fazlalık %10 dur.

İstiğlal dışında yetimlerin diğer bir gelir kaynağı da kendilerine kalan mülklerin kiralardır. Söz konusu bedellerin direkt mülk kirası olduğu istiğlal usulündeki kiralalarla/fazlalıklarla karıştırılmaması gerektiği belirtilmelidir. Mülklerin her kiralansığında sicillere resmi olarak kayıt ettirilmesi geleneğinden yetimlerin malları ve kira gelirleri hakkında örnekler tespit edilmiştir. Belgeler incelendiğinde kiralaların kimi zaman yıllık, kimi zaman

83 Eyüb90, cilt: 31, sayfa: 241, Hüküm no: 236.

84 EYÜB90, cilt: 31, sayfa: 332, Hüküm no: 376. kefalet ve rehin mallarla ilgili ayrıntılı bilgi sonraki bölümde verilecektir.

85 EYÜB90, cilt: 31, sayfa: 335, Hüküm no: 380.

86 Bab54, cilt: 20, sayfa: 368, Hüküm no: 448.

87 Galata15, cilt: 34, sayfa: 236, Hüküm no: 357.

88 Galata15, cilt: 34, sayfa: 266, Hüküm no: 414.

89 Üsküdar51, cilt: 8, sayfa: 280, Hüküm no: 562.

90 Hasköy05, cilt: 23, sayfa: 388, Hüküm no: 557.

91 Hasköy05, cilt: 23, sayfa: 188, Hüküm no: 212.

92 Hasköy05, cilt: 23, sayfa: 336, Hüküm no: 463.

aylık olarak alındığı anlaşılmaktadır. 1580'de Ali Çelebi'nin vefatıyla ortak olduğu şerbetçi dükkanı yetimlerin vasisi tarafından yıllık 1.000 akçeye Dâvud yeniçerinin yetimlerine kalan ahırlar yıllık 29,5 filoriye kiralanmıştır.<sup>93</sup> Günlük kiralar ise; Ali Çelebi'nin Gülfem Çarşısı'ndaki iki kahvehanesi bir yıl boyunca günlük 15'er akçeye kiraya verilmesinden örneklenmiştir. Ayrıca şerbet odası kahvehaneye dahil edilip tamir edilmesi istenirse burası için kira verilmeyeceği kayıtlıdır.<sup>94</sup> Kiraların zaman içinde arttırıldığı tespit edilmiştir. 1516'da Nikola ve Yorgi Karagöz adlı vasiler yetimlere ait olan bir bostanın yıllık 600 akçe kirasını 150 akçe artırarak 750 akçeye kira vermeye başlamışlardır.<sup>95</sup>

Yetim gelirlerinde kiranın yanı sıra ekilen tarlalardan ürün ve çift hakkı olarak bilinen nakit paraların alındığı kayıtlıdır. Yetim Fethullah'ın tarlalarını üç amcası ekerek belirli bir miktar ödeme yapmışlardır. Tarlaların ekilmesi sonunda her yıl harman vaktinde 20 şinik buğday ve Mart ayında 20 akçe çift hakkı verileceği yetimin vasisi Sitti Hatun tarafından onaylanarak kaydolmuştur.<sup>96</sup>

Kayıtlarda akçe ve kuruş dışında haçlı Korina, Filori, Esedî, Riyalî kuruş gibi farklı para birimleri görülmektedir. Mehmet Reis'in, Mehmet Efendi'ye verdiği 200 haçlı Korina alacağı yetimlerinin vasisi ve nazırı tarafından 20.000 akçe olarak tahsil edildiği anlaşılmıştır.<sup>97</sup> Bu bilgiden bir haçlı Korina'nın 100 akçe olduğu anlaşılmıştır. Aynı şekilde, vefat eden Hacı'nın 12.000 akçe ve çuka pahasından 20 flori olmak üzere Hristos'a verdiği borcu tahsil etmiştir.<sup>98</sup> İki örnekte de borcun ve istenen fazlalığın farklı para birimlerinden olduğu dikkat çekicidir. Bu durum kredinin ve kâr payının aynı para biriminden olması genel bilgisine uymamaktadır. 16. yüzyılda bir Filorin'in 60 akçe olduğu çuka pahasının ise 1.200 akçeye karşılık geldiği hesaplanmıştır.

Yetim paralarından kimlere borç verildiğine bakıldığında ortak bir paydada buluşulmadığı görülmektedir. Her dinden her meslekten kadın erkek ayırt etmeden her kesimden kişiye borç verilmiştir. Derviş b. Aslıhan'ın vasisi olduğu yetime 5.000 akçe borcu olduğu örnekten de vasilerin kendi gözetimleri altında bulunan yetimlerden borç alabildiği tespit edilmiştir.<sup>99</sup> Farklı çalışmalarda karşılaşılan örneklerden yola çıkılarak bu borcun hukuka uygun olması için vasinin yerine geçici kayyum atandığı, borç alınmasından sonra tekrar eski vasinin görevine dönmüş olduğu düşünülmektedir.

### **Yetim Mallarının Kontrolü: Kefalet-Rehin-Nazır Tayini**

Sadece yetim malından değil tüm borç alışverişlerde kefil ya da rehin hatta bazı durumlarda her ikisinin birden istendiği görülmüştür. Ayrıca malların gereğince değerlendirilmesi, muhasebenin düzgün tutulması kısacası yetim hakkının yenmemesi için nazır tayin edildiği hüccetlerde kayıtlıdır.

*Kefalet:* Kefalete verilen önemi yetimin malından borç alan kişinin annesi dahi olsa kefil alınmasından tespit etmek mümkündür. Yetimin annesi Ferahnaz Hanım oğlunun malından 500 akçe borç alabilmek için yeni evlendiği kocasının/yetimin üvey babasının

93 Üsküdar84, cilt: 10, sayfa: 406, Hüküm no: 732.; Üsküdar51, cilt: 8, sayfa: 70, Hüküm no: 16.

94 Üsküdar84, cilt: 10, sayfa: 552, Hüküm no: 1073.

95 Üsküdar01, cilt: 1, sayfa: 238, Hüküm no: 371.

96 Üsküdar17, cilt: 6, sayfa: 173, Hüküm no: 352.

97 Galata15, cilt: 34, sayfa: 89, Hüküm no: 86.; Halil Sahillioğlu 'esedi' TDVİA. C. 11, s. 369.; Halil İnalçık 'filori'. c. 13. TDVİA. C. 13, s. 106-107.

98 Hasköy05, cilt: 23, sayfa: 399, Hüküm no: 585.

99 Üsküdar84, cilt: 10, sayfa: 101, Hüküm no: 19

kefil olarak gösterilmesinden sonra işlemler başlatılmıştır.<sup>100</sup> Vadesi gelmiş borçların bir gün dahi uzatılması durumunda aynı şekilde kefil istekleri devam etmektedir. Vasi Papa İlye'nin Kosta'dan bostan mukataasına karşılık 1.800 akçe alacağına ertesi gün öğlen saatine kadar müddet verilmiş ve Yorgi'nin kefilliği kabul edilmiştir.<sup>101</sup> Kefillerin gereğinde borçları ödediğine dikkat çekilmelidir. Vefat eden Matyoz'un ev satışından alacağı 5.500 akçeyi borçlu ödeyemediğinde kefilden tahsil edilerek yetimlere verildiği kayıtlıdır.<sup>102</sup> Evirine'nin vefat eden kocasının, yetim Hatice'ye 22.000 akçe borçlu olduğu vasi tarafından tespit edilmiş borcun ödenmesi için bir aylık süre verilmiş ve iki kefil alınmıştır.<sup>103</sup> Aynı yetimin malından toplu şekilde borç alınması durumunda borca bir kişinin kefaleti yeterli olmuştur. Yetim Fatma'nın malından bir yıllığına 1.000 akçe borç alan Ahmed b. Ferhat, Kasım b. Abdullah, Pîr Ahmed b. Sevindik ve Mehmet b. Bayram adlı dört kişiye Ramazan'ın kefaleti vasi Mehmet Bey tarafından onaylanmıştır.<sup>104</sup>

*Rehin mal:* Alınan rehin malların çeşitli olduğu görülmektedir. Tacî Hâtun, vefat eden Haşimi'deki 13.000 akçe anapara ve 400 akçe kâr payı alacağı için rehin mal olarak aldığı kılıcı, borcun yetim malından ödenmesi üzerine geri verdiği anlaşılmıştır.<sup>105</sup> Mehmet yetim parasından aldığı 1.100 akçe borç ve 110 akçe çuka parasına karşılık evinin köşesindeki misafir odasını rehin vermiştir.<sup>106</sup> Sehergah Hatun'un vefatından önce Cafer Paşa Vakfı'ndan borç aldığı ve karşılığında değerli taşları rehin mal olarak bıraktığı anlaşılmıştır. Her biri 100'er akçe olmak üzere on beş kıt'a riyalî kuruş istirbah ile alınmış rehin olarak bırakılan malların bir mücevher ön kuşak, zümrüt küpe ve altın bilezik olduğu ayrıntı kayıtlıdır. Yetim parasıyla borç geri ödendikten sonra söz konusu rehin mallar Sehergah Hatun'un varislerine paylaştırılmıştır.<sup>107</sup>

Yetime babasından kalan borçların alacaklar ile karşılanabileceği durumlarda rehin mal alınarak borç ertelemesine gidilmiştir. Vefat eden Ali'nin 550 akçe borcunun bir yılda ödenmesi için taraflarla anlaşıldığı ve karşılığında Ali'nin yetimine bıraktığı bağın rehin verildiği kayıtlıdır. Yetime bağ dışında nakit ve alacak olarak toplamda 4.621 akçe kaldığı anlaşılmıştır. Alacaklar toplandığında 550 akçe borç ödenecek ve rehin verilen bağ geri alınacaktır.<sup>108</sup> Ağzade Mehmet Çelebi, Derviş Ağa'dan aldığı 100 riyalî kebir kuruş için karşılığında rehin mal olarak Büyükkçekmece'deki çayırlarını vermiştir. Derviş ağanın vefatı ile bu çayırların yetim malı olarak kaydedildiği, borçlar ödendikten sonra rehin malların geri verildiği anlaşılmıştır.<sup>109</sup>

*Nazır:* Bazı kayıtlarda vasi yanında yetime nazır da tayin edilmiştir. 1550'de yetim Hirisori'ye vasi tayin edilen Todora'nın yetim malını telef etmemesi için gözetip kollayacak birine ihtiyaç duyulmuş ve Papa Yorgi nazır tayin edilmiştir.<sup>110</sup> Aynı şekilde 1590'da vasi Hüseyin'in yetimin malları hakkında gerekli tasarrufu yapmaması üzerine Hatice b. Cafer nazır olarak atanmıştır.<sup>111</sup> Bu gibi durumlarda nazırların vasilerin hesaplarını kontrol edip onayladıkları detaylı belgeler bulunmuştur. 1609'da Nazır Haydar Bey ve vasi Hüseyin

100 Üsküdar01, cilt: 1, sayfa: 125, Hüküm no: 59.

101 Üsküdar09, cilt: 4, sayfa: 304, Hüküm no: 745.

102 Üsküdar09, cilt: 4, sayfa: 84, Hüküm no: 45.

103 Üsküdar84, cilt: 10, sayfa: 244, Hüküm no: 357.

104 Üsküdar56 cilt: 9, sayfa: 174, Hüküm no: 349.

105 Üsküdar84, cilt: 10, sayfa: 350, Hüküm no: 605.

106 Üsküdar84, cilt: 10, sayfa: 226, Hüküm no: 314.

107 Eyüb74, cilt: 28, sayfa: 122, Hüküm no: 96.

108 Üsküdar02, cilt: 2, sayfa: 394, Hüküm no: 792.

109 Eyüb74, cilt: 28, sayfa: 202, Hüküm no: 199.

110 Üsküdar17, cilt: 6, sayfa: 343, Hüküm no: 838.

111 Galata15, cilt: 34, sayfa: 136, Hüküm no: 168.

Bey vefat eden Durmuş'un yetimine kalan akçelerin dökümünü vermişlerdir; ribhdan alınan 46.436 akçe ve kız kardeş Fatma'dan gelen nakit 24.177 akçe kayıtlıdır. Durmuş'un vefatından önce 52.000 akçesini İstiko adındaki zimmiye istiğlal ile borç verdiği ve karşılığında İstiko'nun Ortaköy'deki evini bey ettiği kayıtlıdır. Söz konusu evin yıllık kirası 1.500 akçedir. Toplamda yetimin 167.113 akçesi olduğu bunun 67.520 akçesinin ihraç edildikten sonra yetimin zimmetinde 99.593 akçe kaldığı konusunda nazir ve vasi anlaşmışlardır.<sup>112</sup>

Vasi ile birlikte atanan nazırların görev ücreti olarak aldığı/alacağı paralardan bahsedilmediği buna karşılık bazı kayıtlardan gönüllü atandığı tespit edilmiştir. Mehmet ve İsmihan adlı yetimlere vasinin yanı sıra muhasebe hesaplarının kontrolü için Hacı Yusuf Abdullah nazir olarak tayin edilmiştir. Kayıтта nazırın hasbi yani gönüllü atandığı kaydedilmiştir.<sup>113</sup> Bir başka gönüllü nazırlık Mihriban Hatun tarafından gerçekleştirilmiştir. 1535'te Ahmet ve Ayşe'nin vasileri Fatma'ya Mihriban Hatun hasbi nazir tayin edilmiştir.<sup>114</sup> Bir diğer kayıтта Ayşe ve Hatice'ye vasi olarak Emine ve Hamid hasbi nazir tayin edilmiştir.<sup>115</sup> Vasi ve nazir bir arada tayin edildiği bir başka kayıтта Mahmut Çelebi'nin yetimleri Ahmet ile Ayşe'ye vasinin yanı sıra harcamaların denetlenmesi için Mehmet b. Mustafa'nın nazir tayin edildiği kayıtlıdır.<sup>116</sup> Mahkeme sicillerinden örnekleri çoğaltmak mümkündür.

### Sonuç

Osmanlı tarihi çalışmalarında latinize edilmiş metinlerin yeterince kullanılmadığı düşünülerek hazırlanan araştırmada, İSAM'ın yayınladığı İstanbul Kadı Sicillerinden yetim mallarının değerlendirilmesine ilişkin detaylı bilgiler elde edilmiştir. Bu kapsamda, yetime genellikle yakın akrabalarından bir vasi atandığı tespit edilmiştir. Vasinin yetim malları üzerinde tam kontrol yetkisi vardır. Olası bir haksızlık, yolsuzluk, hastalık, vefat gibi durumlarda vasinin değişebileceği örneklenmiştir. Vasinin bir süreliğine yetimin yanından ayrılması ya da yetimle hukuki ilişki içine girmesi durumunda geçici süreliğine bir başkasının vasi olarak atandığı görülmüştür. Bazı hüccetlerde vasinin yanı sıra hesapların muhasebesini kontrol için nazir atandığı tespit edilmiştir.

Vasi seçildikten sonra öncelikle yetime kalan mirasın dökümü yapılarak ebeveynin vefat etmeden önce aldıkları borçlar ödenmiş ve piyasadaki alacakları toplanmıştır. Alacak verecek işinin tamamlanmasından sonra elde kalan nakitlerin azalmadan, mülklerin ise yıpranmadan/değerini yitirmeden kalmasını sağlamak vasinin önemli görevleri arasındadır. Harap olmuş mülkler satılarak nakite çevrilmiş, tamir ve bakım gerektirmeyen iyi durumda olanlar kiralanmış, kirada olanların ise kira artışı gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Yetime kalan malların içinde bina ile birlikte bağ, forsa, çayırılık, kahvehane, canlı hayvanların yanı sıra gemi, şaraphane, dükkan gibi mülk hisselerinin kaldığı kayıtlara da ulaşılmıştır.

Yetim malları değerlendirilirken aynı zamanda kişilerin kredi ihtiyaçlarının da karşılandığı görülmüştür. Bu kapsamda Osmanlı'nın ekonomik hayatın düzenini sosyal ve ekonomik olayları birbirinden ayırmadan bütüncül çerçevede kurguladığı anlaşılmaktadır. Nakitlerin yıllık %5-%15 bandında kâr payı ile işletildiği tespit edilmiştir. Paraların işletme yöntemi olarak Osmanlı ticari hayatında sıklıkla başvurulan muamele-i şeriye ve bey' bi'l-istiğlal adlı iki yöntemin kullanıldığı anlaşılmıştır. Yapılan araştırmalar bu usullerin

112 Galata20, Cilt: 34 Sayfa: 335, Hüküm no: 435.

113 Galata20, cilt: 35, sayfa: 218Hüküm no: 247

114 Hasköy05, cilt: 23, sayfa: 267, Hüküm no: 352.

115 Hasköy05, cilt: 23, sayfa: 349, Hüküm no: 487.

116 Hasköy05, cilt: 23, sayfa: 174, Hüküm no: 193.

ticaret piyasasının yanı sıra vakıf malların-yardımlaşma sandıklarının işletilmesinde geçerli olduğunu göstermiştir. Muamele-i şeriyede ribh denilen bir kâr payı alınması için yapılan işlem sırasında kitap, kumaş, saat gibi bir malın el değiştirdiği görülmektedir. İstiğlal yönteminde ise yetim parasından verilen borca karşılık bir mülkün borç veren kişiye satışı yapılmaktadır. Borçlu bahsi geçen mülkte oturmaya devam ederken ödediği kira parası evin gerçek değeri değil işlemin kâr payı ile aynı oranda olmaktadır. Para birimleri araştırıldığında akçenin yanında filori, riyali kuruş, kuruş gibi farklı birimler de göze çarpmaktadır.

Yetim parasının azalmaması esas olduğu için muameleye verilen ve/veya istiğlal ile verilen paraların geri dönüşleri kontrol altında alınmıştır. Bunun için yetim parasından borç alanlardan kefil ve/veya rehin mal alınması kurala bağlanmıştır. Paraların geri dönmediği durumlarda rehin malların satıldığı ya da kefillerin devreye girerek borcun kalan kısmını ödediği görülmüştür. Rehini verilen mallardan kılıç, mücevherler, değerli taşlar, evin bir odası, bağ, çayırılık alan gibi örnekler tespit edilmiştir.

Çalışmanın sonunda yetimler ile ilgili araştırmaların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Arşiv belgelerinin yanı sıra girişte bahsedilen latinize edilmiş diğer kaynakların kullanılması ile de farklı bilgilere ulaşılabileceği öngörülmektedir. Bir başka çalışma alanı ise yetimler ile ilgili sınırlı sayıda yapılan çalışmaların birbiri ile eklenerek ve karşılaştırılarak toplu takibinin yapılmasıdır. Ayrıca, sadece kendi alanındaki çalışmaların yanı sıra farklı alanlardaki çalışmaların içinde de bölük pörçük geçen yetimlere ait bilgiler aynı başlıkta derlenebilir. Derlemelerin araştırma konularının farklı disiplinler arasındaki yerini anlayabilme açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

#### Kaynakça

- Eyüp Mahkemesi Sicil no: 3-19-31-37-74-82; Bab Mahkemesi Sicil no: 46; Balat Mahkemesi Sicil no: Galata Mahkemesi Sicil no: 5-7-15-20-32-37-46-65; Hasköy Mahkemesi Sicil no: 5; Üsküdar Mahkemesi Sicil no: 1-2-5-914-17-26-56-81-84.; İstanbul Mahkemesi Sicil no: 3-24; Rumeli Mahkemesi Sicil no: 21.
- Aydın, M. Â. (2019, 08 23). *Mehir*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehir> (erişim tarihi: 15-08-2019)
- Barıştan, H. Ö. (2012). 16 Ve 17. Yüzyıl İstanbul Kadı Defterlerinden Ege Yöresi'nin Taşınabilir Maddi Kültür Varlıklarıyla İlgili Bazı Kayıtlar . *Sanat Tarihi Dergisi*, ss. 1-10.
- Çiftçi, Y. (2017). İstanbul Şer'iyye Sicilleri Işığında İstanbul'da Gayrimenkul Piyasası 1500-1700. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dr. Tezi.
- Ertuğ, H. N. (2015). Şer'iyye Sicillerine Göre Hicri 1137 (1724-1725) Senesi İstanbul'unda Osmanlı Ailesinin Evlenme ve Boşanma Veirlerine Göre İncelenmesi . *Akademik İncelemeler Dergisi*, ss. 75-107.
- Gürsoy, Ç. (2015). Osmanlı'da Para Vakıflarının İşleyişi ve Muhasebe Uygulamaları: Davudpaşa Mahkemesi Para Vakıfları . İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi,.
- Gürsoy, Ç. (2018). 16-17. Yüzyıl Kaynaklarında Manisa ve Çevresinin Sosyo-ekonomik Değerlerini Anlamlandırmak. *Uluslararası Manisa Sempozyumu, C. III.* (ss. 2071-2086). Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları.
- Köktaş, A. M. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda Piyasa Düzenlemeleri: 1500-1700 İstanbul Kadı Sicillerinde Narh Uygulamaları. *Niğde Üniverstesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, ss. 219-241.



- Kuran, T. (2010). *Mahkeme Kayıtları Işığında XVII. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo – Ekonomik Yaşam*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kurt, İ. (1994). *Nazari ve Tatbiki Olarak Para Vakıfları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yeşilkaya, R. (2018). 16. - 17. Yüzyıl İstanbul Kadı Sicillerinde Ev ve Kentsel Konumu. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Y. Lisans Tezi.